

1950 GENEL SEÇİMLERİ SÜRECİNDE CUMHURİYET HALK PARTİSİ VE DEMOKRAT PARTİ'NİN DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGELERİNDE TEŞKİLÂTLANMASI*

Barış ERTEM**

Özet

Türkiye'nin 1946 yılında çok partili sisteme geçmesi, yaklaşık 80 milletvekili ve 1 buçuk milyon seçmeni olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki illerin önemini artırmıştır. CHP¹, 1946 Genel Seçimlerinde, bölgede var olan teşkilâtlarının yanında Halkevleri ve Halkodalarının da avantajını kullanarak, bölgedeki tüm milletvekilliklerini kazanmıştır. DP ise henüz yeni kurulmuş olduğundan bölgede teşkilâatlanmamış ve hiç vekillik kazanamamıştır. 1946 Seçimlerinden sonra partilerin bölgedeki teşkilâatlanma çalışmaları hızlanmış, iki siyasî partinin de bölgedeki etkisi artmıştır. 1950 Genel Seçimlerinde ise bölgedeki görüntü değişmiş, DP, 43 vekillik kazanırken, CHP 37 vekillik kazanabilmiştir. Böylece, DP, iktidara geldiği 1950 yılıyla birlikte, bölgede de güçlü bir konum kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler:CHP, DP, Doğu Anadolu

ORGANIZATIONS OF THE REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY (CHP) AND THE DEMOCRAT PARTY (DP) IN THE EASTERN AND SOUTHEASTERN ANATOLIA REGIONS DURING GENERAL ELECTION OF 1950

Abstract

With the transition of Turkey to the multi-party system in 1946, the importance of the Eastern and South eastern Anatolian Regions, which had about 80 deputies and 1.5 million electors, has increased. At the general election of 1946, The Republican People's Party (CHP) has won all the deputies in the region, using the advantage of the "People's Houses" (Halkevleri) besides the organizations that existed in the region in these election. The Democrat Party (DP) has not yet formed in region and has not won a deputy in region. After the year of 1946, the efforts of the parties to organize in the region accelerated and the influence of the two political parties, CHP and DP, in the region has increased. At the election of 1950, the situation in the region has changed. The Democrat Party has won 43 deputies and CHP has won 37 deputies. And the Democrat Party has gained a strong position in the region.

Keywords: CHP in Turkey, DP in Turkey, Eastern Anatolia

Giriş

Bilindiği gibi, Türkiye, II.Dünya Savaşı'ndan sonra, başlıklar halinde özetlenecek olursa aşağıdaki nedenlerle çok-partili sisteme geçiş sürecine girmiştir:

- II.Dünya Savaşı'nda yaşanan büyük ekonomik, sosyal sıkıntılar, Türkiye'nin savaşa girmemiş olmasına karşın, uygulanan savaş ekonomisi nedeniyle toplumun çoğunluğunun ciddi bir yoksulluk içerisine girmiş olması,

*Bu makale, 2012 yılında tamamlamış olduğum doktora tez çalışmamdan üretilmiştir.

** Öğretim Görevlisi Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi

¹Bu makalede, Cumhuriyet Halk Fırkası CHP; Demokrat Parti ise DP olarak kısaltılmıştır.

- Savaş boyunca hazır bulundurulmuş ordunun ekonomiye getirdiği yük ve bu yükün yine halkın sırtında olması (Akandere, 1998: 151),
- Millî Korunma Kanunu², Varlık Vergisi³ gibi uygulamaların toplumda büyük mağduriyetlere neden olması. Ayrıca bu uygulamaların, ülkede etkinliği artmakta olan girişimci sınıfı rahatsız ederek Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nden uzaklaştırması (Timur, 2003: 26),
- Tek-parti rejiminin, ekonomi ve toplum üzerindeki ağır baskısı,
- 20 yılı aşkın süredir tek-parti olarak iktidarda bulunan CHP'nin yıpranmış olması,
- Muhalefet yokluğunun getirdiği denetimsizlik,
- II.Dünya Savaşı'nda tek partili sisteme sahip Almanya, İtalya gibi ülkelerin yenilip Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere gibi çok partili sisteme sahip Batılı ülkelerin savaşı kazanmış olmasınedeniyle dünyada çok partili sistemlerin yükselişe geçmesi,
- Savaşın son yıllarında başlayıp, savaştan sonra iyice sertleşen Sovyet baskısı, özellikle Boğazlardaki Sovyet talepleri nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri'nin yardımına ihtiyaç duyulması (Ertem, 2013: 137-183),
- Türkiye'nin, yukarıda belirtilen nedenlerle, II.Dünya Savaşı'ndan sonra dış ve iç politika düzleminde, Batı ülkelerinin politikalarından hızla ve yoğun şekilde etkilenmesi (Kaçmazoğlu, 1998: 15-17).

7 Haziran 1945'de CHP yönetimine sundukları “Dörtlü Takrir” sonucu CHP ile yolları ayrılan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın(Koçak, 2007: 558)liderliğinde başlayan yeni parti kurulması süreci, 7 Ocak 1946 tarihinde, Celal Bayar'ın genel başkanlığındaki DP'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. (Goloğlu, 2013: 37).

Yeni bir siyasî parti kurulmuş ve 1946'da yapılacak genel seçimlere girmeyi planlıyor olması, 1946 itibariyle 1 buçuk milyona yakın kayıtlı seçmen ile 79 milletvekili çıkartacak olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinin önemini, seçime girecek partiler açısından artırmıştır. Bu durum, mevcut parti olan CHPve yeni kurulmuş olan DP'nin bölgedeki teşkilâtlanmaları konusunu da gündeme getirmiştir.

1946 Genel Seçimleri Öncesi CHP ve DP'nin Bölgedeki Teşkilât Durumlarına Kısa Bir Bakış

Celal Bayar, DP'ninkurulması aşamasında İsmet İnönü ile Çankaya'da birkaç kez bir araya gelerek yeni parti meselesini görüşmüştür. Bu görüşmelerden birinde, partilerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da teşkilâtlanması konusu da açılmıştır. İsmet İnönü, yeni partinin bu bölgelerde teşkilâtlanmasına karşı olduğunu söylemiş ve CHP'ninbölgedeki teşkilâtlarını lâğvetmesi karşılığında DP'nin de bölgede teşkilât kurmamasını istemiştir. İnönü, bölge halkının “vuruşkan ve ateşli” kimseler olduklarından, particiliğin bölgedeki millî birliği bozmasından endişe duyduğunu ifade etmiştir. (Toker, 1970: 141).

Metin Toker'e göre, Celal Bayar, “CHP, teşkilâtını lâğvetse bile bölgede hâkim olmaya devam edeceği ve etkisini sürdüreceği, buna karşılık yeni partinin bölgede teşkilâtı olmazsa tamamen etkisiz kalacağı” düşüncesiyle İsmet Paşa'nın teklifini geri çevirmiştir. Bayar, İnönü'ye

²Millî Korunma Kanunu, II.Dünya Savaşı yıllarında, 18 Ocak 1940 tarihinde, “*Fevkalâde hallerde Devletin bünyesini iktisad ve millî müdafaa bakımından takviye maksadıyla*” yürürlüğe girmiştir. (T.C. Resmi Gazete, 26 Ocak 1940, no.4417).

³Varlık Vergisi, yine II.Dünya Savaşı sırasında, “*Servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalâde kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere Varlık Vergisi adıyla bir mükellefiyet tesis edilmiştir*” ifadesiyle11 Kasım 1942 tarihinde yürürlüğe girmiştir. (T.C. Resmi Gazete, 12 Kasım 1942, no. 5255).

“Doğunun zaten özel kanunlarla yönetildiğini, bu bölgeye çok partili yeni dönemde de başka sınıflar vatandaş muamelesi yapılmasının doğru olmayacağını, bu durumun onları üzeceğini, buna karşılık partilerin Doğuda daha dikkatli davranabileceğini” söylemiştir. İsmet İnönü'nün Bayar'a bu konudaki yanıtı ise “peki” olmuştur. (Toker, 1970: 142).

Yöneticilerinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da teşkilatlanma konusundaki ısrarlarına karşın, DP'nin programında “Doğu bölgelerinde her derece ve şubede okulları ve nihayet fakülte ve enstitüleri ile bir kültür merkezi yaratmak lüzumuna inanıyoruz” şeklindeki 41.maddesi dışında doğrudan bölgeyle ilgili bir madde bulunmamaktadır. (Demokrat Parti Programı 1946: 12).

Adnan Menderes, 1946 Genel Seçimleri için 17 Temmuz 1946 günü gittiği Aydın'da, İsmet İnönü'nün Bayar'a ilettiği bu talebi halka açıklamış ve Doğu vilâyetlerinde ve hudut vilâyetlerinde teşkilât kurmamaları ve köylere asla uzanmamaları şeklinde telkinler aldıklarını söylemiştir. (Albayrak, 2004: 87-88).

Bununla birlikte, Demokrat Parti'nin kurulması ve İsmet İnönü'nün hızla genel seçimlerin yapılması kararını almasıyla gerçekleşen 21 Temmuz 1946 Genel Seçimleri sırasında iki partinin de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da etkili teşkilâtları yoktur. Demokrat Parti, hızlı bir teşkilatlanma süreci yaşamasına karşın henüz 7 ay önce kurulmuş olduğundan bölgede teşkilatlanmamış ve pek çok bölge ilinde milletvekili adayı bile gösterememiştir. (Albayrak, 2004: 76-78). Demokrat Parti'nin bölgede aday gösteremediği bu iller, Hakkari, Kars, Mardin, Muş, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Malatya, Siirt ve Van'dır. (Albayrak, 2004: 89, Toker, 1970: 169).

CHP'nin bölgedeki teşkilâtları ise ya kapatılmış ya da ilgisizlik, bakımsızlık gibi nedenlerle genellikle etkisiz durumdadır. Ancak, bölgede görev yapan kamu görevlilerinin çoğunun CHP'ye yakın duruşu CHP'ye bölgede avantaj sağlamıştır. Bununla birlikte, CHP'nin teşkilâtlarının zayıf olduğu bölgelerde, Halkevleri ve Halkodaları, bu eksikliği gidermektedir. Ayrıca, CHP Yönetimi, teşkilâtının bulunmadığı bölgelerde görevli olan Bölge Müfettişlerine de denetim yetkisi vermiştir. (CHP Teşkilâtı Kurulmamış Vilâyetlerdeki Halkevleri ve Odaları Teftiş Talimatnamesi, 1940: 5).

CHP'nin parti içi yazışma ve evrakından, DP'nin, bölgede teşkilâtı olmadığı için 1946 Seçimlerine katılmayacağı tüm illerde, 1938 yılı itibariyle Halkevi ve Halkodaları bulunduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Diyarbakır ve Malatya Halkevi 19 Şubat 1932'de, Van Halkevi 24 Haziran 1932'de, Kars Halkevi 24 Şubat 1933'de, Ağrı, Bitlis, Mardin, Muş ve Siirt Halkevi ise 22 Şubat 1934'de kurulmuştur. (CHP Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütüne Genelgesi: İkincikanun 1938'den 30 Haziran 1938 Tarihine Kadar, Cilt 12, 1938: 33-34). Ayrıca, Çülemerik (Hakkari)'de de bir Halkevi bulunmaktadır. (CHP Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütüne Genelgesi: İkincikanun 1938'den 30 Haziran 1938 Tarihine Kadar, Cilt 12, 1938: 41).

21 Temmuz 1946 tarihinde Türkiye'nin ilk tek dereceli seçimleri yapılmıştır. Toplam 465 milletvekilliğinden 397'sini CHP'nin, 61'ini ise DP'nin kazandığı seçimlerde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki illerin çıkarttığı toplam vekil sayısı 79'dur. (Türkiye İstatistik Kurumu Milletvekili Genel Seçimleri İstatistikleri 1923-2007, 2008: 7).

Demokrat Parti'nin çoğuna aday gösteremediği bu 79 vekilliğin tümünü CHP kazanmıştır.

CHP'nin 1946 Genel Seçimlerinden Sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Teşkilatlanma Politikası

1946 Genel Seçimlerinin ardından, siyasî partilerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yönelik politik faaliyetleri de artmıştır. CHP, bölgedeki teşkilâtlarını yenilemeye başlamış, bölgeye yönelik yeni raporlar hazırlamış ve iktidar olmanın avantajını kullanarak bölge halkının sempatisini kazanacak yasal düzenlemeler yapmıştır.

Tekdereceli seçimlerin uygulandığı çok partili sistemde, CHP'nin mevcut yapısını değiştirerek yeniden yapılanması gerektiğini anlayan Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İsmet

İnönü, seçimlerden hemen sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki illeri de kapsayan bir yurt gezisine çıkmıştır. Bu illerdeki CHP teşkilâtlarını denetleyen İnönü, bölgedeki teşkilâtların yeniden kurulması ya da iyileştirilmeleri gerektiği yönündeki değerlendirmesini, CHP'nin 1947 yılında düzenlenen 7. Kurultayı'nda ifade etmiştir. İnönü'nün ifadelerinden, bir yıl önce siyasi partilerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da teşkilatlanmasına yönelik duyduğu ve Celal Bayar'a da iletildiği kaygıların oldukça azalmış olduğu anlaşılmaktadır:

“Bundan başka, idare ile siyasî partiler arasında çekişme havasının geniş mahzurlarından sakınıyorum. Hudut bölgelerimizin emniyeti, büyük şehirlerimizin âsaişi ve vatandaşların günlük işleri idare eden cihazı üzerindeki çekişmenin bir an evvel bitirilmesini istemektedir. Bu yolda ilk teşebbüsü doğu hudut bölgelerimizde kendim yaptım. Yalnız Cumhuriyet devrinde, bazı Doğu bölgelerimizde herbiri bir sefer sayılabilecek on kadar hareket olmuştur. Eskiden gelen ve türlü anlaşmazlıklar yüzünden yeniden çıkan bu olayların her birinde; hesapsız insan, mal ve para kaybettik. On seneden beri sükûnete kavuşan bölgelerimiz, hudut ötelere gelebilecek tesirlere, temiz bir vatanseverlikle karşı gelmektedir. Şimdi bu hududa, parti teşkilâtlarının birbirine hiç inanmayan feryatlarını götürmekten sakınmalıyız. Geçmiş hadiselerin ve İskân Kanunu'nun kırgınları içinde, herhangi bir dağ başında vukua gelecek hâdise, kolaylıkla bir partiler meselesi olabilir ve ortada inanılacak bir müessese de olmayınca meselede hakikatin ne olduğunu bulmak mümkün olmaz. Böyle bir ruh hâleti, hudut bölgelerimizin iç ve dış her türlü emniyetini tehlikeye düşürecek şartları hazırlar. Bu ihtimaller beni ciddi olarak kaygılandırdı. Yerinde tetkikler yapıp kendimce ehemmiyetli saydığım tehlikeleri önlemek çarelerini aramak istedim. En az on vilâyetin karşılıklı siyasi teşekkülleri ve şahsiyetleriyle temas ettim. Türlü sebeplerle birbirine sitemli, hatta kırgın yerlerde bile partileri idare eden vatandaşlarım beni anladılar, bana yardım ettiler. İç ve dış emniyet meselelerinde cephe birliği yapacakları üzerinde bana güven geldi. Şimdi siyasî partilerin Doğu bölgelerinde çalışmalarına karşı çok daha sakin ve huzurlu durumdayım. Bu büyük neticeye karşılık olarak vatandaşlarıma verdiğim şey, idaremizin siyasî partilere karşı eşit ve tarafsız bulunmasını talep ve tavsiye etmek olmuştur. Siyasî partiler, içeriden ve dışarıdan gelecek fena tesirlere karşı, hükümetin kendilerini eşit derecede korur olduğuna yürekten inanacaklar, iç ve dış emniyet tehlikelerine karşı uyanık olarak, idare ile karşılıklı yardım zihniyeti içinde çalışacaklardır. Görülüyor ki, doğuda siyasî parti mücadelesinin mahzurlarını önlemek yolunda, idarenin tarafsızlığı prensibinin üzerinde durarak, iyi bir netice aldım.” (Cumhuriyet Halk Partisi Yedinci Büyük Kurultayında Genel Başkan İsmet İnönü'nün Söylevi, 1947: s.5-7; CHP Yedinci Büyük Kurultayı, basım tarihi bilgisi yok: 18-19).

İsmet İnönü'nün, CHP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki etkinliğinin artırılması ve partinin bölgedeki teşkilâtlarının geliştirilmesi gerektiği düşüncesini açıkladığı 1947 yılında, CHP Hükümeti'nin bölgeye bakışında da benzer bir değişim dikkat çekmektedir. Örneğin, dönemin Maliye Müfettişi Burhan Ulutan'ın bölge hakkında hazırladığı ve aynı yıl içerisinde Maliye Bakanlığı'na sunduğu “*Cenup Şark Anadolu Hakkında Bazı Notlar*” başlıklı rapor, bu değişimin önemli bir örneğidir. Rapor, daha önce bölge ile ilgili hazırlanan diğer raporlara göre daha ılımlı bir çerçevede hazırlanmıştır. Raporda özetle şu noktalara dikkat çekilmektedir:

1. Tüm bölgede, Kürtçe konuşan Kürt vatandaşlar yaşamaktadır. Nüfus gayet dağınık ve fakirdir. Daha çok çobanlıkla geçinmekte ve aşiret hayatı yaşamaktadır. Köyler, tepelerinde ufak bir delikten başka ışık ve hava alacak yeri olmayan ve dışarıdan bakıldığı vakit her tarafından siyah dumanlar sızan, köstebek yuvasını andıran, kısmen yer altına

gömülmüş, ev denemeyecek barınakların teşkil ettiği, etrafı insan ve hayvan pisliği ile dolu toprak yığınlarıdır. (Ertem, 2009: 78).

2. Devlet olarak, yarın acı bir ihtimalle karşılaşmak istemiyorsak, birkaç bin kişilik jandarma ve ordu mevcudiyeti ile buraya hâkim olunamayacağını, yerli halkla anlaşmak ve onları bağrımıza basmak ve aramıza karıştırmak mecburiyetinde bulunduğumuzu hatırlarımızdan çıkartmamalıyız.
3. Hakikatleri açıkça görmek ve ifade etmek yöneticilerin en önemli görevidir. Kendi vatanımızda, kendi kardeşlerimiz arasında adeta bir “müstemele devleti” gibi yaşamamızın, silâh kuvvetiyle halka hâkim olmaya çalışmamızın sebepleri üzerinde ısrarla durmak, bunları bertaraf etmeye çalışarak vazifeye başlamak hedefimiz olmalıdır. Şiddet siyasetine artık son verilmesi kesin bir zorunluluktur.
4. Bu nedenle, en kötü niyetli aşiret ağasına dahi iyi muamele etmekle beraber şımartmamak, diğer taraftan halkın kalbini ve menfaatini kazanarak ağanın hâkimiyetini etkisiz kılmaya çalışmak tek akılcı ve kesin yoldur. Adalet, iyi idare, köylüyü kalkındırmak ve kendimize bağlamak hedefimiz olmalıdır. Mahkemesiz, hâkimsiz, yolsuz, okulsuz, doktorsuz, hastanesiz, veterinersiz, ziraat teknisyensiz, bilgisiz, üstelik “hırsız memurlu” bir idare halkın kalbini kazanamaz.
5. Yalnızca kalabalık jandarma ve güvenlik görevlisi kadrolarından, genellikle kâtiplerin vekâlet ettiği kaymakamlık, mal müdürü ve tahsildarlardan oluşan bir devlet teşkilâtının ülkeye faydalı olacağını beklemek iyimserlik olur. Doğu Anadolu’da yeni bir anlayışla işe başlamak, yeni bir sistem ve düzen getirmek durumundayız. (Yayman, 2011: 160-162).
6. Devlet olarak her yıl bütçeye 10 Milyon Lira koyduğumuz takdirde, bu bölgeye çeşitli yatırımlarda bulunduğumuz takdirde, “yeni bir vatan” kazanırız. (Ertem, 2009: 79).

Burhan Ulutan’ın 1947’de hazırlayarak Maliye Bakanlığı’na sunduğu bu raporun o yıllarda incelenip incelenmediği, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün ya da diğer politika yapıcıların önüne gelip gelmediği konusunda bir bilgiye ulaşılamamıştır. Çünkü rapor, Devletin arşivlerinden değil, ölümünden kısa süre önce Burhan Ulutan’la yapılan bir söyleşi sırasında, kendisinden temin edilmiştir. Aynı şekilde, daha önce Doğu-Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve bölge halkıyla ilgili olarak hazırlanan birçok rapora da benzer şekilde, ancak kişisel arşivlerden ulaşılabilmiş; bu şekilde yayımlanabilmiştir. Ancak, politika yapıcıların 1990’lı yıllarda bu raporlardan bazılarını inceledikleri ve tek-parti dönemine de göndermeler yaptıkları anlaşılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’nin 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, bu konuyla ilgili şunları söylemiştir:

“Devletin arşivinde bir Dersim Raporu var. Kazım Orbay’ın raporu. Çok önemli bir rapor. Bir Hilmi Uran Raporu var. Hilmi Uran, çok önemli bir rapor. Müthiş birşey. O günkü Doğu. O günkü Türkiye. Bir de bir Burhan Oltan* var. Bu, maliye müfettişi bir adamdır, parlak bir adamdır. Bundan sonra Hazine Müdürlüğü yaptı 1950’de. Bu maliye müfettişiyken, 1947’de, Van’a, Hakkari’ye oralara gitmiş. Bir rapor yazmış. Burada Doğu’nun o günkü hâlini çırılçıplak görüyorsunuz. Şimdi, bu raporu okuduğun zaman tüylerin diken diken olur.

Demirel’e göre, o dönemde yalnızca Doğu ve Güneydoğu Anadolu değil, ülkenin her köşesinde aynı sıkıntılar yaşanmaktadır. Ama ülkenin diğer kesimlerinde gelir imkânları daha fazladır. Bölgedeki fakirlik, yoksulluk ve imkânsızlıklar, huzursuzluğun çok önemli bir faktörüdür. (Bila, 2007: 280-281). Demirel’in yaklaşık 40 yıl sonraki bu ifadelerinden, CHP’nin 1946 Seçimlerinden sonra bölgeyle ilgili yaptığı analiz ve çalışmaların, bölgeye yönelik bakış açısı değişikliğinin, raporlara açıkça yansdığı anlaşılabilmektedir.

1947 yılında, Doğu ve Güneydoğu ile ilgili yaşanan diğer bir önemli gelişme ise “Mecburî İskân Kanunu”olarak anılan, 19 Haziran 1927 tarih ve 1097 sayılı “Bazı Eşhasın Şark

*Burhan Ulutan’ın soyadı, alıntı yapılan kaynakta “Oltan” olarak yazılmıştır.

Menatıkından Garp Vilâyetlerine Nakillerine Dair Kanun” ile ilgilidir.⁴ Başbakan Recep Peker, 21. Hükümet’in programını, 14 Ağustos 1946 günü Meclis’te okurken, “İçişleri üzerindeki görüş ve düşüncelerimiz” başlığı altında şunları söylemiştir:

“Vatandaşları bir taraftan diğer tarafa nakle ait kanunların hükümete verdiği yetkiyi kullanmayacağız. (Bravo sesleri) Haklarında bu kanun hükümleri tatbik edilen vatandaşlardan yurtlarına dönmeleri mümkün görüleceklerin peyderpey ihtiyari olarak memleketlerine gitmeleri konusu üzerinde incelemeler yapılacaktır.” (TBMMZC, Dönem 8, Cilt 1, 14.8.1946: 33).

Hükümet, programının yukarıda verilen bölümü gereği, binlerce kişinin aileleriyle birlikte Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki evlerinden, bir daha geri dönmek üzere Batı’daki bölgelere zorunlu olarak nakledilmelerini düzenleyen 1097 Sayılı Kanun ve bu kanun temel alınarak çıkarılan benzer iskân kanunlarının hükümlerini kaldıran bir yasa teklifini, 18 Haziran 1947 tarihinde Meclis’e sunmuştur. Kanun tasarısı görüşülürken söz alan CHP Erzincan Milletvekili Sabit Sağıroğlu’nun* sözleri, zorunlu olarak göç ettirilen vatandaşların yaşadıkları sıkıntıları ve bazılarının uğradıkları haksızlıkları özetlerken, bu sıkıntıların ve haksızlıkların tekrar yaşanmaması için CHP içerisinde belli bir hassasiyetin geliştiğini de göstermektedir:

“Hakikaten Hükümet bir takım isyan mıntıkları olan yerlerde güzel icraat yaptı ve oralarını hakikaten temizledi. Fakat bunları yaparken o civar halkından birçok kimseler de tehcir edilmişti. Bu bir haksızlıktı. Lâkin şimdi bu kanunla bu hatalar tashih ediliyor, herkes yerine geliyor. Bu hataların bundan sonra tekerrür etmeyeceği hakkında Hükümet teminat veriyor. Bu da şayanı şükrandır.”

Sağıroğlu’na göre, hükümet bu haksızlıkları giderirken, yeniden evlerine dönecek olan vatandaşların yeni birtakım haksızlıklarla karşılaşmalarına da engellemelidir. Bu kişilerden çoğunun el konulan malları, yasal olmayan yollarla değerinin çok altında satın alınmış, sonra değerinin çok üstünde satılarak haksız kazanç elde edilmiştir. Böylece zorunlu göçe tâbi tutulan vatandaşlar büyük zarara uğramışlardır. Bu durum zaman aşımına uğradığından, mallarına el konulan vatandaşlar mağdur durumdadır. Bu vatandaşların, mağduriyetleri ve ekonomik kayıpları nedeniyle bazı yasadışı işlere girişmeleri tehlikesi vardır. Meclis ve Hükümetin, bu konuda önlem alması, bu vatandaşların mağduriyetlerinin giderilmesi gerekmektedir.(TBMMZC, Dönem 8, Cilt 6, 18.6.1947: 413).

Erzincan Milletvekili Sabit Sağıroğlu’nun konuşmasından sonra kanun teklifi Meclis’in oyuna sunulmuş ve teklife eklenen geçici maddeyle *“bu kanunun yürürlüğe girmesinden önce Bakanlar Kurulu kararıyla nakledilmiş olanların mürettep yerlerinde oturma mecburiyetiyle haklarındaki bütün kayıtlar kaldırılmıştır.”*⁵ Böylece, “mecburi iskâna” tâbi tutulan herkes, evlerine geri dönme hakkını kazanmıştır. Kanunla, 4128 hanede yaşayan 22516 kişi evlerine geri dönmüştür. (Tekeli, 1990: 64).

Birçoğu ağa, şeyh gibi unvanlar taşıyan, doğdukları bölgelerde itibar, nüfuz ve servet sahibi bu kişiler, evlerine davullu-zurnalı kutlamalarla geri dönmüşlerdir. Çoğu maddî açıdan mağdur, varlıklarının büyük bölümünü yitirmiş olmalarına rağmen bölge halkı üzerinde halen nüfuz ve itibar sahibidirler. Başında buldukları onbinlerce nüfuslu aşiretleri ve bölgedeki vatandaşları yönlendirebilmektedirler. Türkiye’nin 1946’dan itibaren içinde bulunduğu çok partili siyasî sistemde, bu özellikleri, onları partilerin gözünde *“oy deposu”* önemli kişiler haline getirecek, 20 yıldır mağdur durumda, evlerinden uzak yaşamak zorunda kalan bu kişiler, yeni siyasî

⁴ Kanunun metni için bkz. **Düster, 3.Tertip**, Cilt 8, s.847-848; **TBMMZC**, Devre 2, Cilt 33, 18.6.1927, s.156-157

*Sabit Sağıroğlu 1881 yılında Kemah’da doğmuştur. CHP ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucu üyesidir. II, VIII ve IX.dönem Erzincan, VI ve VII.dönem Elazığ Milletvekili olarak görev yapmıştır. Arapça ve Farsça bilen Sağıroğlu, 16 Ocak 1960 tarihinde ölmüştür.

⁵**TBMMZC**, Dönem 8, Cilt 6, 18.6.1947, s.413-416; Kanun metni için bkz. *“18.6.1947 Tarih ve 5098 Sayılı İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına, Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Yeniden Bazı Madde ve Fıkralar İlavetine Dair Kanun”*, **T.C.Resmî Gazete**, 24 Haziran 1947, no.6640

düzende kısa sürede itibarlarını yeniden kazanacak ve eskisinden de güçlü bir konuma sahip olacaklardır. Partilerin bölge oyları için giriştikleri rekabet, bu süreci daha da hızlandıracaktır.

DP'nin 1946 Genel Seçimlerinden Sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Teşkilatlanma Politikası

CHP, yukarıda da belirtildiği gibi bölgedeki teşkilatlarını yeniden düzenlemiş, parti binalarını yenilemiş, mecburî iskândaki ağa, şeyh ve aşiret reislerinin evlerine geri dönmelerini düzenleyen kanunu çıkarmış ve yeni raporlar hazırlatarak bölgeye karşı daha ılımlı bir politika geliştirmiştir.

DP ise 1946 Seçimlerinde teşkilatları hazır olmadığı için seçimlere katılmadığı bölgede teşkilatlarını kurma çalışmalarına hız vermiştir. DP Genel Başkanı Celal Bayar'ın, "*Şark'ta jandarma ve ordumuz varsa da, orada lisanımız, kültürümüz hülasa hiçbir şeyimiz yoktur. Bu itibarla, Demokrat Parti Şark'a gitmek zorundadır*" (Ağaoğlu, 1992: 436) ifadesi, partinin bu konudaki niyetini en üst makamdan göstermektedir.

DP'nin 1946 Seçimlerinden sonra bölgede hız verdiği teşkilatlanma çalışmalarına birkaç örnek vermek gerekirse; parti yönetimi, 1946 Seçimlerinde aday gösteremediği Van'da, seçimlerden hemen sonra teşkilat kurma çalışmalarına başlamıştır. 1947'de Maliye Varidat Kâtibi Selahattin Bey, Özalp'ta DP'yi kurmak için teşkilatlanma çalışmalarını başlatmıştır. Özalp DP Teşkilâtı, Kadir Günay ve Yusuf Kaplan tarafından kurulmuştur. DP Gevaş Teşkilâtı ise Fevzi Fayat tarafından kurulmuş, 1947'de DP Gevaş, Kurubaş, İskele, Gemde Ocak Teşkilatları çok iyi çalışarak bölgedeki nüfuzunu genişletmiş, köylerde yaptığı çalışmalarda önemli maddî kaynaklar sağlamıştır. DP, merkeze bağlı Edremit Köyü, İskele Köyü, Gevaş ilçesine bağlı Mückanis Köyü ile Pugnisköyünde de birer ocak teşkilâtı kurmuştur. Köylerde İhtiyar Heyetleri, çoğunlukla DP'nin nüfuzu altına girmiş, Muradiye ilçesinde de Çaldıran'ın köyleri gezilerek birçok köyde DP ocak teşkilatları kurulmuştur. Başkale DP Teşkilâtı ise Tahir Öztürk tarafından kurulmuş, özellikle Şikak Aşireti'yle akrabalığı olduğu için bu aşiretin de desteğiyle ilçede güçlü bir konum kazanmıştır. (Pınar, 2013: 36).

DP'nin 1946 Seçimlerinde teşkilatları hazır olmadığı için aday gösteremediği bir diğer bölge ili de Muş'tur. DP, 1946 Seçimleriyle birlikte buradaki teşkilat çalışmalarını da hızlandırmış ve aynı yıl içerisinde İl Merkez Teşkilâtını kurmuştur. Teşkilâtın idari heyetine Başkan Ferit Kılıçlar, Başkan Yardımcısı Sait Çelik, Üyeler Vahdettin Toplu, Hadi Özdemir, Hakim Söylemez, Tefik Aykan, Vahdettin Sabuncuoğlu, Tefik Özkan, Mehmet Öztürk, Mustafa Subaşı, Nurettin Özdemir ve Ekrem Eren seçilmiştir. Heyet, çoğunlukla bakkaliye ve fırıncılık mesleği ile uğraşanlardan oluşmuştur. DP, Merkez Teşkilâtını kurduktan sonra Merkez İlçeleri Akçan, Azakpur, Güzeltepe Bucakları ve Hasköy İlçesi ve Sronk Köyü'nde teşkilat kurmuştur. Malazgirt İlçesi'nde ise çalışmalara rağmen, 1950'lerin başlarına kadar teşkilat kurulamamıştır.

Muş'ta DP'nin kuruluşu ile birlikte CHP'den istifa ederek muhalefete geçenler de olmuştur. Örneğin, Türk Hava Kurumu Başkanlığı ve CHP İl İdare Kurulu Üyesi olan Celal Güngör'ün istifası, iktidar partisinin ildeki teşkilatlarında büyük bir sarsıntı oluşturmuş ve iktidar partisinden istifalar artmıştır. Buna karşılık, Muş Valisi Hamit Onat, DP'ye karşı CHP'ye önemli bir ölçüde destek vermiş ve aynı zamanda da siyasi tecrübelerini CHP teşkilâtı ile paylaşmıştır. DP'nin Muş'ta kısa sürede güçlü bir şekilde teşkilatlanabilmesinin nedenlerinden biri de, iktidar partisinin, muhalefetin çalışmalarını hafife alarak kendi açısından gerekli önlemleri almamış olmasıdır. DP, Doğu bölgesinde en önemli temsil gücü olan eşraf, aşiret liderleri ve şeyhlerle ilişkilerini sağlam zeminde gerçekleştirerek, iktidar partisinden daha iyi bir hava yakalamıştır. Bölgenin siyasetinde ve dinamiklerinde belirleyici konumda bulunan eşraf, şeyh ve aşiret liderleri, iki parti içinde önemli aktörlerdir. İki parti de, merkezden bölgedeki halkla bu kanallar vasıtasıyla iletişim kurmayı amaçlamıştır. (Pınar, 2015: 126-127).

Demokrat Parti'nin 1946 Seçimlerine katılmadığı Ağrı'daki teşkilatlanması da aynı günlerde başlamıştır. DP Ağrı Teşkilatı, valinin zorluk çıkarmasına rağmen Genel Merkez'den

Şevket İnce'nin onay yazısıyla 1946'da Nimet Sümer'in eczanesinde kurulmuş, yapılan toplantı sonucunda Müteşebbis Heyet'te Nimet Sümer, Abdurrahman Memişoğlu, Mehmet Bilgin ve Ahmet Genç yer almıştır.

Herhangi bir hazırlık yapılmadan, kuruluşbeyannamesi ilçelere erken verildiği için buralarda teşkilât kurulmasında bazı zorluklar yaşanmıştır. İl Teşkilâtının kurulmasıyla birlikte DP İl Merkezi'nde bulunan Leylakpınar, Teyyare ve Bitlis Mahallelerinde teşkilât çalışmaları tamamlanmıştır.

DP İl Teşkilâtı'ndan sonra merkez ilçe teşkilâtı; Nuri Ünsal, Ali Akbay, Behçet Alpdoğan, Garip Kale, Mehmet Bilgin, Şamil Çakan, Mensur Özer ve Gazi Alyap'tan oluşmuştur. Ağrı İsyamı'nın vermiş olduğu tedirginlik halen devam ettiği için halk ilk dönemlerde DP'ye çok sıcak yaklaşmamıştır. İlçe teşkilâtından sonra Doğubeyazıt Teşkilâtı, Ali Dumlu tarafından kurulmuş, Doğubeyazıt Kaymakamı Muharrem Balasaygı'nın⁶, teşkilât çalışmalarında yer aldığı için CHP tarafından Tutak'a sürgüne gönderildiği iddia edilmiştir. DP, Doğubeyazıt'da diğer ilçelere göre erken teşkilatlanmış, CHP, DP Teşkilâtı'nı kuranların geçmişlerinin "temiz olmadığı" için etkili olamayacaklarını ve özellikle Doğubeyazıt'da CHP karşısında varlık gösteremeyeceklerini öne sürmüştür. Bununla birlikte, CHP, köklü bir parti teşkilât geleneği olmasına rağmen Ağrı'da çok geç tarihlerde teşkilatlanmış, 1946'da Tutak, Eleşkirt, Diyadin ve Patnos İlçeleri ile Doğubeyazıt'a bağlı Mısın, Patnos'a bağlı Dedeli, Sultanmut ile Diyadin'e bağlı Taşlıçay Nahiyeleri'nde teşkilât kurmuştur. CHP'nin Ağrı'da geç tarihlerde teşkilatlanması DP'ye yaramış, DP bu boşluktan faydalanarak teşkilât çalışmalarını Ağrı ve ilçelerinde daha geniş alana yaymaya başlamıştır. (Pınar, 2013: 187-190).

Seçimlerden sonra DP, teşkilât çalışmalarını hızlandırmıştır. Ancak bu dönemde ciddi şekilde propaganda yapmasına rağmen halk, çoğunlukla Ağrı'da etkili olan iktidar partisi CHP'nin yanında yer almıştır. DP, Ağrı'da teşkilâtını canlandıracak etkili bir idarî kadrosu olmamasına rağmen çalışmalarını ciddi bir şekilde devam ettirmiştir. 1948'de DP, Ağrı Teşkilâtı'nı yenilemiştir. 1949'da bölgedeki CHP teşkilâtlarında bazı çözümler başlamış, CHP Genel Merkezi olaya müdahale ederek Parti Müfettişi Salim Jurnal'i teşkilâtı toparlaması için Ağrı'ya göndermiştir. CHP Ağrı Teşkilâtı, 1950 Seçimleri yaklaşırken DP karşısında daha fazla çözülmek için kadroların yenilenmesi gerektiğini düşünerek, Başbakan Şemsettin Günaltay'dan bu yönde çalışmaya başlamasını da istemiştir. CHP Ağrı Milletvekillerinin yaptığı çalışmalarda, DP'nin bölgede hızla güçlenmesini doğuda sanayi kuruluşlarının olmamasına bağlamışlar, ülkenin her tarafında yol, şose, köprü yapılmasına rağmen Ağrı ve çevresinde bu çalışmaların olmadığı, halkın ihtiyaçlarının giderilmediği için bu tablonun ortaya çıktığını rapor etmişlerdir.

1950 Seçimlerine az bir süre kala, DP, Vali Turgut Başkaya'nın, DP'liler üzerinde baskı kurmaya başladığını öne sürmüştür. DP, baskılara rağmen çalışmalarını sürdürmüş, CHP'den istifa eden ve bölgede tanınan 4 önemli ismi Mart 1950'de İdari Heyet'e seçmiştir. Ayrıca Eleşkirt ilçesinden de DP'ye geçişler yaşanmış, DP, 1950 Seçimlerine Ağrı'da bu atmosfer ve teşkilât yapısıyla katılmıştır. (Pınar, 2013: 191).

Aynı dönemde, CHP'li bölge milletvekilleri de, Ağrı'da ve bölgede gerçekleşmekte olan gelişmelerle ilgili parti yönetimini bilgilendirmektedir. Örneğin, CHP Ağrı Milletvekili Ahmet Alparslan, 9 Mart 1947 tarihinde Başbakanlığa yazdığı bir raporda, Ağrı'da halkın genelinin CHP'yi desteklediğini vurguladıktan sonra şu ifadelerle yer vermiştir: "Bölge halkı içerisinde asılsız, soysuz, hükümete karşı yanlış harekette bulunan ve devletçiliği istemeyen hiç kimse yoktur. Bu bölgede bulunan halk, huyu, soyu ve mâzisi temiz, hâlis Türk kanını taşımaktadır. Komünistlikle ilgili ve komünistliği isteyen ve bu zihniyet sahibi olan kimseler olmadığı gibi, bu yolda olanlardan da halk tarafından nefret edilmektedir. DP bölgede zayıftır. DP yönetici ve mensuplarının halkla teması da azdır.

⁶ Alıntı yapılan kaynakta soyadı "Balasaygı" olarak verilen kişi, Muharrem Balasaygun'dur. Balasaygun, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra Elazığ ve Sinop İllerinde valilik ve birçok bürokratik göreve atanmıştır.

Bunlarla birlikte, Ağrı'da eğitim zayıftır. İlk ve ortaokullarda 200 öğrenciye 1 öğretmen düşmektedir. Ortaokul mezunlarının liselerde başarı kazanması bu nedenle çok zordur. (Ağrı ile birlikte) birçok il ve ilçelerde hükümet doktoru yoktur. Eczâhâne de bulunmamaktadır. Memleket hastahânesinde yalnızca 1 doktor vardır. Ayrıca arazi ve bina vergilerinin yüksekliği, genel bir şikâyet konusudur. Hayvancılıkta da büyük sıkıntılar mevcuttur.” (Koçak, 2017: 132-133).

Siirt'teki DPteşkilatlanması ve faaliyetleriyle ilgiliyse, CHP'nin bölgede müfettiş olarak görevlendirdiği milletvekillerinin raporlarından bilgi elde edilebilmektedir. Bu doğrultuda, Van ve Muş Bölgeleri CHP Müfettişi Yozgat Milletvekili İhsan Olgun, Siirt hakkında hazırlamış olduğu 6 Ekim 1947 tarihli bir raporda, CHP'nin bu ilde yeni teşkilatlanmış olduğundan dolayı yeterince faaliyet gösteremediğini belirtmiştir. Ayrıca ilçelerin çoğunda parti binası bile bulunmamaktadır. Olgun, CHP'nin durumunu bu şekilde bildirirken, DP'nin ise merkezde bir şube açıp faaliyete geçtiğini, ilçe olarak da Beşiri, Kozluk, Kurtalan ve Sason'da teşkilatlandığını belirtmiştir Olgun, CHP'nin zayıf görünen durumuna karşılık partililerle sık sık toplantılar yaptığını, tüm bunların işe yaradığını ve Siirt Merkez'de CHP'nin güçlü taraf olduğunu belirtmiştir. Ancak tüm bunlara karşılık, DP cephesinin de Abdülatif Atılğan başkanlığında boş durmadığını ve hummalı bir şekilde partisinin propagandasını yaptığını rapor etmiştir. (Özdoğan, 2016: 289).

Kars'taysa DP, 1950 Genel Seçimlerine katılmış olmasına karşın, ildeki teşkilatlanması, seçim sürecine girilirken çok zayıftır. Öyle ki, konuyla ilgili yapılan çalışmalarda, dönemin yerel gazetelerinde bile henüz yeni kurulmuş olan DP teşkilatlarıyla ilgili sağlıklı bilgilere ulaşılamamıştır. DP'nin Kars'taki il ve ilçe kongreleriyle ilgili haberlerin gazetelerde ayrıntılı olarak ancak 1952 yılından itibaren aktarılmaya başlandığı görülmektedir. Bu haberler de, genellikle parti kongrelerinde yaşanan problemler ve hizipleşmelerle ilgilidir. (Topçu ve Arslan, 2017: 395). Zaten, DP teşkilatlarının zayıf ve sorunlu olduğu Kars'ta, 1950 Seçimlerini ve 10 milletvekilliğini, %58.5 oy alan CHP kazanacaktır.

Bunlarla birlikte, Demokrat Parti'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki teşkilatlarının tamamlanmaya başladığı bir dönemde, Haziran 1949'da toplanan İkinci Büyük Kongresinde aldığı bir kararla, parti tüzüğünün üyelik kısmına, üyelik şartı olarak “*Türk Milletinin birlik ve istiklâlini parçalamayı hedef tutan veya demokratik esaslara aykırı bulunan ideolojilere saplanmamış olmak*” ifadesini eklemiş olması da, gözden kaçmaması gereken bir ayrıntıdır. (Demokrat Parti: Tüzük ve Program, 1949: 7). Bu kararda, İsmet İnönü'nün Celal Bayar'la görüşmelerinde İnönü'nün bölgeyle ilgili yaptığı uyarılar ve bölgede yaklaşık 15 yıl devam eden ayaklanmaların etkilerinin halen sürüyor olmasının da katkısı olduğu değerlendirilebilir.

1950 Genel Seçimlerinin Bölge İlleri ve Siyasî Partiler Açısından Sonuçları

1950 Genel Seçimlerine bu gelişmelerle girilmiştir. 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri, yaklaşık 1 buçuk milyon kayıtlı seçmeniyle 81 milletvekili çıkarmıştır.⁷

Bölgedeki seçim sonuçları, son zamanlarda yaptığı reformlarla bölgedeki üstünlüğünü koruyabileceğini düşünen Cumhuriyet Halk Partisi açısından beklediği gibi olmamıştır. Demokrat Parti, bölgeden 43 milletvekili çıkarırken, Cumhuriyet Halk Partisi 37 milletvekilliği kazanabilmiştir. Mardin'den ise 1 bağımsız aday Meclis'e gönderilmiştir. 1946 Seçimlerinde bölgeden hiç vekil çıkaramayan DP'nin 43 vekil çıkarması, son seçimlerde 79 vekil çıkaran CHP'nin ise 37 vekillığe düşmesi, bölge oylarının Demokrat Parti'ye doğru kaymaya başladığının göstergesidir. Buna karşılık, Cumhuriyet Halk Partisi'nin bölgede aldığı toplam oy Demokrat Parti'nin aldığı oydan 20 bin kadar fazladır. Ancak, seçimde uygulanan “liste usulü çoğunluk sistemi” nedeniyle bu fazlalık milletvekili sayısına yansımamıştır.⁸ Bu durum, Türkiye genelinde

⁷ Kayıtlı seçmen ve milletvekili sayıları, **Türkiye İstatistik Kurumu Milletvekili Genel Seçimleri İstatistikleri (1923-2007)**, s.8 ve s.29-95'de yer alan resmî verilerden derlenmiştir.

⁸ Bu uygulamada, adayların seçim bölgelerinden en az %50 net çoğunluk sağlayacak kadar oy almaları gerekiyordu. 16 Şubat 1950 tarih ve 5545 sayılı Milletvekilleri Seçim Kanunu için bkz. **T.C. Resmi Gazete**, 21 Şubat 1950, no.7438

de böyle olmuştur. Sözü edilen seçim sisteminin etkisiyle, %53 oy alan DP, Meclis'te yaklaşık %84 çoğunluk elde etmiştir. (Anadol, 2004: 64).

1950 Genel Seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde partilerin aldıkları oy ile kazandıkları milletvekili sayısının illere göre dağılımı ve vekiller hakkında bazı bilgiler ise şöyledir:

Tablo 1: 1950 Genel Seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Oylarının Dağılımı⁹

İlin Adı	Kayıtlı Seçmen Sayısı	Toplam Milletvekili Sayısı	Alınan Oy Sayısı (CHP)	Alınan Oy Sayısı (DP)	Kazanılan Milletvekilliği Sayısı (CHP)	Kazanılan Milletvekilliği Sayısı (DP)
Ağrı	57424	3	18664	34115	-	3
Bingöl	35469	2	15700	8341	2	-
Bitlis	30505	2	16025	7989	2	-
Diyarbakır	114487	7	48000	53691	-	7
Elazığ	86636	5	32972	37983	-	5
Erzincan	78947	5	38631	25311	5	-
Erzurum	175124	10	49219	88711	-	10
Hakkari	19302	1	12384	-	1	-
Kars	156502	10	76561	54112	10	-
Malatya	194512	11	94677	64834	11	-
Mardin*	104553	7	44882	45078	3	3
Muş	37892	2	16040	16880	-	2
Siirt	55570	4	15363	22144	-	4
Tunceli	41096	2	9209	13089	-	2
Urfa	122703	7	51924	55959	1	6
Van	51500	3	20653	16785	2	1
TOPLAM	1362222	81	560904	544222	37	43

Tablo 2: 1950 Genel Seçimlerinde Doğu-Güneydoğu Anadolu İllerinden Seçilen Vekillerin Doğum Yeri, Yaş, Meslek ve Öğrenim Durumu Bilgileri¹⁰

Milletvekilinin Adı	Seçildiği İl	Doğum Yeri	Yaşı	Mesleği	Öğrenimi	Partisi
Kasım Küfrevi	Ağrı	Bitlis	30	Akademisyen	Üniversite	DP

⁹Tablodaki bilgiler, Türkiye İstatistik Kurumu Milletvekili Genel Seçimleri İstatistikleri (1923-2007), s.29-95'de yer alan resmi verilerden derlenerek hazırlanmıştır.

*Mardin'den 1 bağımsız aday milletvekili seçilmiştir.

¹⁰Tablodaki bilgiler, TBMM Albümü (1920-2010), Cilt 2, Ankara: TBMM Genel Sekreterliği, 2010, 2.bsm, s.542-600'den derlenmiştir.

Halis Öztürk	Ağrı	Tutak-Ağrı	51	Çiftçi	İlkokul	DP
Hüseyin Celal Yardımcı	Ağrı	Doğubeyazıt	39	Avukat	Üniversite	DP
Feridun Fikri Düşünsel	Bingöl	İstanbul	58	Avukat	Üniversite	CHP
M.Nuri Okçuoğlu	Bingöl	Kiğı-Bingöl	59	Avukat	Üniversite	CHP
Muhtar Ertan	Bitlis	Anadoluhisar-İstanbul	38	Memur	Üniversite	CHP
Selahattin İnan	Bitlis	Bitlis	63	Ziraat	-	CHP
Yusuf Kamil Aktuğ	Diyarbakır	Diyarbakır	67	Asker	Harp Akademisi	DP
Ferit Alpiskender	Diyarbakır	Diyarbakır	41	Avukat	Üniversite	DP
Yusuf Azizoğlu	Diyarbakır	Silvan	33	Doktor	Üniversite	DP
Mustafa Remzi Bucak	Diyarbakır	Diyarbakır	38	Avukat	Üniversite	DP
Mustafa Ekinci	Diyarbakır	Diyarbakır	46	Çiftçi-Tüccar	Ortaokul	DP
S.Nazım Önen	Diyarbakır	Diyarbakır	63	Çiftçi	Lise	DP
Kamil Tayşi	Diyarbakır	İbradi-Antalya	51	Doktor	Üniversite	DP
Abdullah Demirtaş	Elazığ	Palu	51	Çiftçi	-	DP
İbrahim Suphi Ergene	Elazığ	Maden	46	Öğretmen	Lise	DP
Ömer Faruk Sanaç	Elazığ	Harput-Elazığ	30	Avukat	Üniversite	DP
Mehmet Şevki Yazman	Elazığ	Harput	54	Mühendis	Üniversite	DP
Hamit Ali Yöney	Elazığ	Zar	60	Avukat	Lise	DP
Y.Cemal Gönenç	Erzincan	İstanbul	45	Memur	Lise	CHP
M. Şemsettin Günaltay	Erzincan	Eğin-Erzincan	67	Akademisyen-Siyaset	Üniversite	CHP
Osman Nahit Pekcan	Erzincan	İstanbul	50	Avukat	Üniversite	CHP
Sabit Sağıroğlu	Erzincan	Kemah	69	Memur	Lise	CHP
Ahmet Ziya Soyulu	Erzincan	Erzurum	36	Eczacı	Üniversite	CHP
Sait Başak	Erzurum	İstanbul	51	Bankacı	Y.Okul	DP
Rıfkı Selim Burçak	Erzurum	Erzurum	37	Akademisyen	Üniversite	DP
Ahmet Fehmi Çobanoğlu	Erzurum	Bolu	65	Doktor	Üniversite	DP
Bahadır Dülger	Erzurum	İstanbul	39	Avukat	Üniversite	DP
Sabri Erduman	Erzurum	Hasankale	39	Öğretmen	Lise	DP
Hüseyin Enver Karan	Erzurum	İstanbul	56	Doktor	Üniversite	DP
Mehmet Emrullah Nutku	Erzurum	İstanbul	49	Asker	Harp Okulu	DP
Hasan Rıza	Erzurum	Erzurum	50	Tüccar	Medrese	DP

Topçuoğlu						
M.Ethem Yazıcı	Erzurum	İstanbul	60	Avukat	Üniversite	DP
Mustafa Zeren	Erzurum	Pasinler	55	Asker	Harp Okulu	DP
Mehmet Selim Seven	Hakkari	Hakkari	58	Din Görevlisi	Medrese	CHP
Fevzi Aktaş	Kars	Arpaçay-Kars	38	Tüccar	İlkokul	CHP
Latif Aküzüm	Kars	Şöregel-Kars	38	Avukat	Üniversite	CHP
Sırrı Atalay	Kars	Pasinler	31	Hakim-Savcı	Üniversite	CHP
Mehmet Rüstem Bahadır	Kars	Tutak	59	Memur	Ortaokul	CHP
Abbasali Çetin	Kars	Revan-Kars	36	Hakim-Savcı	Üniversite	CHP
Veyis Koçulu	Kars	Tiflis	59	Tüccat	Lise	CHP
Esat Oktay	Kars	Çıldır-Kars	63	Doktor	Üniversite	CHP
Tezer Taşkiran	Kars	Kafkasya	43	Öğretmen	Üniversite	CHP
Hüsamettin Tuğaç	Kars	Hasankale	61	Asker	Harp Akademisi	CHP
Hüseyin Cahit Yalçın	Kars	İstanbul	73	Basın	Üniversite	CHP
Esat Doğan	Malatya	Doğanşehir-Malatya	53	Çiftçi	-	CHP
Hüseyin Doğan	Malatya	Malatya	48	Çiftçi	-	CHP
Mehmet Sadık Eti	Malatya	Kemaliye-Erzincan	55	Ekonomi	Üniversite	CHP
Hikmet Fırat	Malatya	Malatya	56	Doktor	Üniversite	CHP
İsmet İnönü	Malatya	İzmir	66	Asker-Siyaset	Harp Akademisi	CHP
Mehmet Kartal	Malatya	Pütürge-Malatya	37	Hakim-Savcı	Üniversite	CHP
Mehmet Kulu	Malatya	Arapkir-Malatya	56	Çiftçi	Lise	CHP
Nuri Ocakçıoğlu	Malatya	Malatya	51	Hakim-Savcı	Üniversite	CHP
Hacı Abdülkadir Özbay	Malatya	Adıyaman	47	Ticaret	Lise	CHP
Ömer Lütfi Sayman	Malatya	Malatya	43	Eczacı	Y.Okul	CHP
Mehmet Şefik Tuğay	Malatya	Malatya	45	Hakim	Üniversite	CHP
Abdurrahman Bayar	Mardin	Mardin	36	Savcı-Hakim	Üniversite	DP
Mehmet Kamil Boran	Mardin	Savur-Mardin	43	Hakim	Üniversite	CHP
Ali Rıza Erten	Mardin	Mersin	63	Mühendis	Üniversite	CHP
Abdülkadir Kalav	Mardin	Mardin	39	Ticaret	Ortaokul	DP
Cevdet Öztürk	Mardin	Mardin	39	Eczacı	Üniversite	DP
Kemal Türkoğlu	Mardin	Mardin	39	Avukat	Üniversite	BĞMSZ
Abdülaziz Uras	Mardin	Mardin	49	Doktor	Üniversite	CHP

Hamdullah Dayı	Muş	Muş	46	Çiftçi	İlkokul	DP
Ferit Kılıçlar	Muş	Muş	36	Tüccar	Ortaokul	DP
Abdülbaki Erden	Siirt	Siirt	32	Mühendis	Üniversite	DP
Mehmet Daim Süalp	Siirt	Tillo-Siirt	34	Avukat	Üniversite	DP
Ali Şefik Türkdoğan	Siirt	Trabzon	34	Avukat	Üniversite	DP
Ahmet Cemil Yardım	Siirt	Siirt	57	Memur	Lise	DP
Hıdır Aydın	Tunceli	Nazımiye-Tunceli	35	Tüccar	İlkokul	DP
Hasan Remzi Kulu	Tunceli	Pertek-Tunceli	33	Tüccar	İlkokul	DP
Necdet Açıanal	Urfa	Şanlıurfa	33	Mühendis	Üniversite	DP
Feridun Ayalp	Urfa	Birecik	34	Doktor	Üniversite	DP
Hacı Ömer Cevheri	Urfa	Şanlıurfa	63	Çiftçi	Lise	DP
F.Kemal Ergin	Urfa	İstanbul	33	Akademisyen	Üniversite	DP
Hasan Oral	Urfa	Söğütlü	44	Doktor	Üniversite	CHP
M.Celal Öncel	Urfa	Şanlıurfa	31	Hakim-Savcı	Üniversite	DP
Reşit Kemal Timuroğlu	Urfa	Şanlıurfa	56	Noter	-	DP
Mehmet İzzet Akın	Van	Van	61	Asker	Harp Okulu	DP
Ferit Melen	Van	Van	44	Memur	Üniversite	CHP
Kazım Özalp	Van	Köprülü-Van	68	Asker	Harp Akademisi	CHP

Yukarıdaki tabloda (Tablo 2) verilmiş olan bilgilerden de anlaşılabilceği gibi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu açısından, 1950 Seçimlerini tek partili dönemde yapılan seçimlerden ayıran önemli bir nokta, bölgeden seçilen vekillerin çoğunun bölgede doğmuş kişiler ya da mecburî iskânla Batı'ya nakledilmiş bazı ailelerin mensupları olmalarıdır. Partiler, bölge halkının oylarını çekebilmek için geçmiş dönemlerden farklı olarak bölgeden gelen isimleri aday göstermişlerdir. 1950 Seçimlerinde bölgeden Meclis'e gönderilen 81 vekilden yalnızca 13'ü bölge dışında doğmuştur. Böylece bölge halkı, 1950 Genel Seçimlerinden sonra Meclis'te daha fazla temsil imkânı bulmuş, taleplerini, fikirlerini ve siyasî düşüncelerini Meclis'e taşıyabilmiştir.

Sonuç

Türkiye'de 1946 yılında çok partili ve tek dereceli seçim sistemine geçilmesiyle birlikte, o dönem için 80 kadar milletvekiline sahip olan Doğu ve Anadolu Bölgesi illerinin önemi, partiler açısından artmıştır. Bu bağlamda, CHP, 1946 Genel Seçimlerinde bölgede var olan teşkilatlarıyla birlikte Halkevleri ve Halkodalarının da verdiği avantajla, bölgedeki tüm milletvekilliklerini kazanmıştır. DP'nin bölgede teşkilatlarının olmamasının yanında, bölgedeki mülkî amirler, bürokrat ve memurların CHP'ye yakın duruşları da, CHP'nin bölgede böyle bir başarı kazanmasında etkili olmuştur. DP ise henüz yeni kurulmuş olduğundan bölgede teşkilatlanamamış ve pek çok bölge ilinde aday bile gösterememiştir.

1946 seçimlerinden sonra CHP ve DP'nin bölgedeki teşkilatlanma çalışmaları hızlanmıştır. CHP, doğrudan Cumhurbaşkanı ve Genel Başkan İsmet İnönü'nün talimatıyla, bölgedeki

teşkilâtlarını yenilemeye, var olanları iyileştirmeye ve Halkevi ve Halkodalarının sayı ve etkinliğini artırmaya çalışmıştır. Bunlarla birlikte, İnönü'nün kendisi de Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı olarak bölgeye seyahat düzenlemiş ve oradaki CHP teşkilâtlarını şahsen denetlemiştir. Bölgeye özel bir seyahat düzenlemiş olması gibi, 1947 yılında, CHP'nin 7.Kurultayı'nın açılış konuşmasında bu konuya özel bir yer ayırarak *"Yerinde tetkikler yapıp kendimce ehemmiyetli saydığım tehlikeleri önlemek çarelerini aramak istedim. En az on vilâyetin karşılıklı siyasi teşekkülleri ve şahsiyetleriyle temas ettim. Türlü sebeplerle birbirine sitemli, hatta kırgın yerlerde bile partileri idare eden vatandaşlarım beni anladılar, bana yardım ettiler. İç ve dış emniyet meselelerinde cephe birliği yapacakları üzerinde bana güven geldi. Şimdi siyasî partilerin Doğu bölgelerinde çalışmalarına karşı çok daha sakin ve huzurlu durumdayım"* ifadelerini kullanmış olması da, CHP'nin bölgeye karşı artan ilgisini açıkça göstermektedir.

Demokrat Parti de, aday gösteremediği illerden başlayarak bölgede hızla teşkilâtlanmış, özellikle bölgede nüfuz sahibi aşiret liderleri ve din adamları ile yakın ilişkiler kurarak, bölgedeki etkisini kısa sürede artırmıştır. 1947'de çıkarılan kanunla, daha önce Batı bölgelerinde zorunlu iskâna gönderilmiş olan aşiret liderlerinin bölgeye dönme hakkı kazanması da, bu duruma katkı yapmıştır.

Siyasî partilerin bölgeye artan ilgisi, CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü gibi, DP Genel Başkan Celal Bayar'ın da bu dönemde yapmış olduğu konuşmalara yansımıştır. DP, Genel Başkan Bayar'ın, 1946 Seçimlerinden hemen sonra bir konuşmasında yer verdiği *"Şark'ta jandarma ve ordumuz varsa da, orada lisanımız, kültürümüz hülâsa hiçbir şeyimiz yoktur. Bu itibarla, Demokrat Parti Şark'a gitmek zorundadır"* ifadeleri doğrultusunda, 1946'da teşkilâtları hazır olmadığı için seçime katılmadığı Doğu illerinde teşkilâtlanma çalışmalarına başlamıştır.

DP, bu tarihten itibaren, Van, Muş, Ağrı, Siirt, Kars gibi illerden başlayarak, 1950 Seçimlerine kadar, bölgenin büyük bölümünde ilçe ve bucak teşkilâtlarını kurmayı başarmıştır.

Sonuç olarak, 1950 seçimlerinde, Demokrat Parti, bölgedeki hızlı teşkilâtlanması ve nüfuz çalışmalarının karşılığını almış, CHP'den 20 bin kadar az oy toplamış olmasına karşın, mevcut seçim sisteminin etkisiyle, CHP'den 6 milletvekili daha fazla çıkartmıştır. Bu seçimlerde, 1946'da bölgedeki tüm vekillikleri kazanmış olan CHP ancak 37 vekil çıkartabilirken, 1946 seçimlerinde bölgenin pek çok ilinde aday bile gösteremeyen DP, 43 milletvekilliği kazanmış ve bölgede güçlü bir konum elde etmiştir.

Kaynaklar

Resmî Yayınlar

Düstur, 3.Tertip, Cilt 8

TBMMZabıt Ceridesi (TBMMZC), Devre 2, Cilt 33

TBMMZC,Dönem 8, Cilt 1

TBMMZC, Dönem 8, Cilt 6

T.C. Resmi Gazete, 26 Ocak 1940, no.4417

T.C. Resmi Gazete, 12 Kasım 1942, no.5255

T.C.Resmi Gazete, 24 Haziran 1947, no.6640

T.C. Resmi Gazete, 21 Şubat 1950, no.7438

Türkiye İstatistik Kurumu Milletvekili Genel Seçimleri İstatistikleri (1923-2007),(2008), Türkiye İstatistik Kurumu, Yayın no.3168, Ankara

Siyasî Parti Yayın ve Evrakı

CHP Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi: İkincikanun 1938'den 30 Haziran 1938 Tarihine Kadar, Cilt 12, (1938), Ulus Basımevi, Ankara

CHP Teşkilâtı Kurulmamış Vilâyetlerdeki Halkevleri ve Odaları Teftiş Talimatnamesi,(1940), Zerbamat Basımevi, Ankara

CHP Yedinci Büyük Kurultayı, (Basım yılı ve yeri bilgisi yok)

Cumhuriyet Halk Partisi Yedinci Büyük Kurultayında Genel Başkan İsmet İnönü'nün Söylevi, (1947),Ankara

Demokrat Parti Programı (1946), (Basım yeri bilgisi yok)

Demokrat Parti: Tüzük ve Program (İkinci Büyük Kongrede Kabul Edilmiştir), (1949), Doğuş Matbaası, Ankara

Kitaplar

Ağaoğlu, Samet, (1992), **Siyasi Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, (Haz. Cemil Koçak), İletişim, İstanbul

Akandere, Osman, (1998), **Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler, 1938-1945**, İz,Ankara

Albayrak, Mustafa, (2004), **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**,Phoenix, Ankara

Anadol, Cemal, (2004), **Türk Siyaset Tarihinde Demokrat Parti**, Yeni Kuvayi Milliye Yayınları, İstanbul

Bila, Fikret, (2007), **Komutanlar Cephesi**, 3.bsk.,Detay, Ankara

Goloğlu, Mahmut, (2013), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi IV: Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

Kaçmazoğlu, H.Bayram, (1998), **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, Birey, İstanbul

Koçak, Cemil (2017), **Demokrat Parti Karşısında CHP: Bir Muhalefetin Analizi**, İletişim, İstanbul

Koçak, Cemil, (2007), **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, Cilt 2, 3.bsk., İletişim, İstanbul

Timur, Taner, (2003), **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge, Ankara

Toker, Metin, (1970), **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet, İstanbul

Yayman, Hüseyin, (2011),**Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası**, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), Ankara

Makaleler

Ertem, Barış, (2013), *"İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile Yakınlaşmasına Etkileri"*, **TurkishStudies**, Cilt 8, no.7, s.157-183

Ertem, Cemil, (2009), *"Kürt Açılımının Önünü Bir Maliye Müfettişi Açmıştı"*, **Yeni Aktüel**, s.78-79

Özduygün, Yunus, (2016), “Çok Partili Dönemde Doğu Anadolu’da Seçimlere Bir Örnek: Siirt Seçimleri ve Demokrat Parti’nin Kalkınma Faaliyetleri (1950-1960)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, no.45, s.288-301

Pınar, Mehmet, (2013), “Ağrı’da (Karaköse) Demokrat Parti Teşkilatlanması”, **Kaflas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 1, no.12, s.185-206

Pınar, Mehmet, (2015), “Demokrat Parti’nin Muş Teşkilatlanması ve Faaliyetleri”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, no.21, s.124-141

Pınar, Mehmet, (2013), “Van’da Demokrat Parti Teşkilatlanması”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, Cilt 2, no.2, s.31-55

Tekeli, İlhan, (1990), “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu”, **Toplum ve Bilim**, no.50, s.49-71

Topçu, İlyas ve Arslan, Nebahat Oran, (2017), “Kars’ta 1950, 1954, 1957 Milletvekili Seçimleri ve Demokrat Parti”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, no.58, s.389-407